

**TANZİMAT ROMANINDA MODERNLEŞME
TARZI OLARAK KAHRAMANIN
"YABANCILAŞMA"SI MESELESİ**

Yunus BALCI*

**The Novel of the Tanzimat Period, Modernization,
Alienation**

Abstract: There are model heroes for true and false modernization in the novel of the Tanzimat period. In the same time these heroes are pattern of alienation in the sociological mean because they have foreign culture. National and foreign cultur codes cause duality in the mind of the novel heroes.

Keywords: The novel of the Tanzimat, novel, modernization, alienation

Geleneğe bağlı olanın yerine konulan ve yeniyi niteleyen durum anlamına gelen "modern" kelimesinden türetilen modernleşme, geleneğe dayalı toplum yapısından modern olan toplum yapısına geçiőini ifade eder. Bu sosyolojik durum üzerinde fikir beyan edenler, modernleşmenin genellikle üç görünüşünden bahsederler.

Bunlardan analitik yaklaşım, modernleşmeyi yer ve zaman boyutunda toplumun evrensel bir değişme süreci, bu süreçlerin bütünü olarak kabul eder. Tarihselci yaklaşım ise, modernleşmeyi Avrupa'da Rönesans ve Reform sonrası sekülerleşme ve kapitalizmin doğuşu olarak açıklarken, bir üçüncü yaklaşım modernleşmeyi, gelişmekte olan ülkelerin liderleri ve elit kesimince belirli açılardan daha gelişmiş kabul edilen toplumlar doğrultusunda bir toplumu değiştirmek için bilinçli uygulanan bir dizi plan ve politikaların bütününe veri-

* Yard. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

len isim olarak değerlendirir.¹ Dikkat edilirse yorumların ilk ikisi Batı'yı esas alan, üçüncüsü ise Batı dışındaki toplumların Batı'ya ayak uydurma çabalarına yönelik açıklamalardır.

Batı'da geleneğe dayalı hayattan modern olana geçiş yaklaşık dört yüz beş yüz yıllık bir sürede kendi tabii mecrasında iç dinamiklerine dayalı bir tarzda gerçekleşirken, Batı dışındaki toplumlarda bu süreç, daha kısa bir zamanda kendiliğinden olmayan suni etkilerle ortaya çıkartılmıştır. Bunda, yabancı, aristokratik bir seçkinler zümresinin veya Batılı modern kabul edilen kültürün düşünce vasıtalarıyla techiz edilmiş yerli bir aydınlar grubunun ya da her ikisinin birlikte oluşturacağı bir gücün yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmuştur.² Fakat bu tarz modernleşme, asıl kaynağı olan Batılı toplumdaki gelişme sürecinin aksine bir duruma sebebiyet verir. Batı'da toplumun iç dinamiklerinin etkisiyle aşağıdan yukarıya doğru bir gelişme şeklinde görülen modernleşme Batı dışı toplumlarda yukarıdan aşağıya bir zorlama şeklinde tezahür edince, üst ve alt tabaka arasında bir ikiliğe, aydın halk ayrılığına ve bir yabancılaşmaya yol açar.³ Bu durumda yabancılaşma bir modernleşme tarzı olarak karşımıza çıkar.

Türkçe'de Batı dillerindeki "alienation" karşılığında kullanılan yabancılaşma, psikolojik, sosyolojik ve felsefi anlamları bulunan bir kavramdır. Yabancılaşmayı, insan varlığının bir kaderi olarak benimseyenler bulunmakla birlikte, genellikle modern çağın iktisadî ve sosyal yönelişlerinin bir sonucu⁴ kabul edilmekte ve bu temel üzerinde değerlendirilmektedir.

Bir kimsenin bir şeye veya bir topluluğa uyumsuzluğu⁵ şeklinde açıklanan yabancılaşma, geniş anlamda ferdin, topluma, kültüre ve tabiata olan uyumunun azalması, mensubu olduğu topluma karşı olması⁶ bu durumun ferdin yalnızlığına ve çaresizliğine yol açması⁷ şeklinde tarif edilir.

1 Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı*, (çev. Ülgen Oskay), İzmir 1988, s. 66-67.

2 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm, Demokrasi*, İstanbul 1990, s. 28.

3 Vehbi Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, KTB. Yay., Ankara 1997, s. 132.

4 Fritz Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, (çev. Salih Ak), Ankara 2002, s. 99-100.

5 G. Petroviç, "Alienation", *The Encyclopedia of Philosophy*, New York-1967, s. 80-82'den naklen Özcan Yeniçeri, *Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar*, Ankara-1997, s. 56-57.

6 Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 7. bsk., İstanbul 1978, s. 197.

7 Gwynn Nettler, "Una Proposta Per Misurare L'alienazione", *In Alienazione e Sociologia*, Milano, 1973'ten naklen Pars Esin, *İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara 1982, s. 107.

Bu kavramı ilk kullananlardan biri olan Hegel, yabancılaşmayı, ferdin özde ayrı olmadığı ve geçmişte birleşik olduğu bir şeyden ayrılması⁸ olarak yorumlamakta; Marx bu konuda kapitalizmin bir sonucu olarak insanın ürettiği şeye yabancılaşmasından bahsetmekte⁹; Eric Fromm insanın özünden uzaklaşması ve ruhi unsurunun zayıflaması, var oluşunun gerçek anlamı olan beşerî değerinin dışına taşan bir egoizme sürüklenmesini¹⁰ ileri sürmekte; Herbert Marcus, toplumda marjinal unsurların yabancılaşmaya yol açtığını¹¹ söylemekte, George Simmel ise metropoliten hayat tarzının yabancılaşmaya sebebiyet verdiğini dile getirmektedir.¹²

Modernleşmenin yukarıda belirtilen tariflerinden Batı dışı toplumların modernleşmesine bağlı bir yabancılaşmadan söz etmek gerekirse, bunun sosyal ve kültürel değişimle gelen farklı ve yabancı unsurlardan dolayı toplumla uyum sağlayamamaktan kaynaklandığı söylenebilir.¹³

Bu temelden dönüşümde fert, birkaç yüzyıllık bir ekonomik, sosyal ve kültürel mesafeyi bazen bir nesillik bir dönemde almak ve sindirmek mecburiyetinde bırakılır ve çoğu alanda hem geleneğe dayalı, hem de modern toplum değerlerinin aynı anda geçerli olduğundan hangi norm ve değerleri davranışlarına yansıtacağını bilemez hale gelir. Bu durumda geleneğe dayalı değerler anlamını yitirirken, modern toplum değerleri ise henüz tam olarak özümsememiştir.¹⁴

Türk kültür hayatı düşünüldüğünde yabancılaşmanın daha çok Tanzimat'tan sonra hızlanan süreç içerisinde Batılılaşma meselesi ile ortaya çıkan sosyal bir durum olduğunu görürüz. Batılı tarzdaki okullar, Batılı edebî türler, Batı ile olan kültürel ilişkiler sonucunda toplumdan uzaklaşan, kültürüne ve içinden çıktığı topluma yabancılaşan; diğer taraftan Batılılaşma adına taşıyıcı, aktarıcı, yönlendirici bir görev icra eden insan tipleri ortaya çıkar. Bu tipin yeni değerleri, tutum ve davranışları geleneğe bağlı toplumun temelleriyle uyuma-

8 Temel Demirel-Sibel Özbudun, *Yabancılaşma*, Ankara 1999, s. 13.

9 Mustafa Erkal, *Sosyoloji Konferansları-20. Kitap*, İstanbul 1984, s. 9.

10 Eric Fromm, "Karl Marx's Theory of Alienation", *Readings in Introductory Sociology*, New York-1972, s. 188-189'dan naklen Mustafa Erkal, *age.*, s. 11

11 Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, (çev. A. Yordamlı), İstanbul 1986, s. 45.

12 Özcan Yeniçeri, *age.*, s. 62; Yabancılaşma, modern veya modernleşme sürecindeki toplumlar üzerinde çalışan araştırmacıların uğraşmak zorunda kaldıkları bir mesele olduğundan yukarıdaki örnekler haricinde daha pek çok yoruma rastlanabilir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara 1981; Vehbi Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, KTB Yay., Ankara 1997; Temel Demirel-Sibel Özbudun, *Yabancılaşma*, Ankara 1999.

13 Kültür değişimleri konusunda bak. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1972.

14 Barlas Tolan, *age.*, s. 248-249.

yınca, ortaya bir yabancılaşma, içinde bulunulan toplumla bir çatışma meydana gelir.

Batılı olmak veya gelenekten gelen değerlere bağlı kalmak meselesi ontolojik, psikolojik, sosyolojik problemler şeklinde kendini gösterir. Fakat, Batı'nın yeni dünya görüşünün, yeni bir toplum ve yeni bir insan arayışı içindeki Osmanlı aydınlarınınca mutlak bir model kabul edilmesi, geleneğin yavaş yavaş yenilgisine sebep olur.

Gazete, tiyatro, hikâye, roman gibi yeni türler, beraberinde Batılı bir insan ve hayat tecrübesini de kültür hayatımıza taşır. Bilhassa gazete, tiyatro ve roman, imkânları dolayısıyla yaygınlık kazanır. Yeninin inşa edilebilmesi için geleneğe bağlı olanın köhneliğinden sık sık söz açmak da bu yaygınlaşmada etkili olur. Asıl amaç, Şinasi'nin "Garb'ın fikr-i bikri ile Şark'ın akl-ı piranesi"ni birleştirmek isteyen düşüncesinin etrafında bir sentez kurmak ise de bu sentezin bir kanadının farklı değerler üzerine dayanıyor olması, modernleşmeyi bir çeşit yabancılaşma¹⁵ olarak karşımıza çıkarır.

Tanzimat dönemi yazarlarının toplum zihniyetini değiştirebilecek ve bütün sahaları içine alabilecek bir yeniliğin peşinde olmaları, romanı önemli bir tür olarak onların dikkatlerine sunar. Tanzimat'ın Batılılaşmayı mutlak çıkar yol gören zihniyeti, sosyal fonksiyonu bulunan ve yine Batı'dan alınmış olan romanı, yeni bir toplum ve insanın temellerini kurmak için kullanır. Gazete ve tiyatro da aynı düşünceye hizmet etmiş olsa da imkânlarının sınırlı olması, fert ve toplumla ilgili her konunun rahatlıkla anlatılmasına fırsat veren, yeni roller tayin edebilen, örnek hayatlar ve insanlar sunabilen romanı ön plana çıkarır. Türk edebiyatında yazılan ilk romanların çoğunlukla sosyal konulara eğilmeleri de bunu göstermektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin bir halk mektebi, umuma yönelik bir ansiklopedi, bir "rahle-i tedris" kabul ettiği popüler roman tarzı, halk arasında bu yabancı türe karşı bir yakınlık tesis eder.¹⁶

Toplumunu değiştirme arzusu ona önderlik yapacak bir kahramanı roman vasıtasıyla sunma ihtiyacını ortaya çıkarır. Buna bağlı olarak Tanzimat romanında formasyon, kültür ve değerler bakımından Batı'ya bağlı olan, kendi toplumu içinde çeşitli seviyelerde yabancılaşmaya uğramış kahramanlar ortaya çıkar.¹⁷ Bu noktada bir modernleşme tarzı olarak karşımıza yabancılaşma

15 Çünkü Osmanlı toplumunun dünya anlayışı İlahî merkezlidir. Oysaki Batı Rönesansla insan merkezli bir dünya kavrayışını geliştirmiş ve bu modernleşmenin temel dinamiği olmuştur. Böylece Tanzimat insanı için bu iki farklı algı kalıbı bir zihni çatışmayı, sosyal kırılmayı ve yabancılaşmayı getirmiştir.

16 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1985, s. 459-460.

17 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-III -Tip Tahlilleri-*, İstanbul 1985, s. 6-7.

çıkır. Romanlarda Batılı insan gibi davranan ve düşünen insan tipleri, gerçek hayattaki okuyucu için bir model olmaya; roman ve kahraman gerçek hayatı yeniden kurmaya başlarlar.¹⁸ Yani gerçek hayatta henüz daha canlılık kazanmamış insan ve tecrübesi yapılmamış bir hayat boy gösterir.

Genel bir yaklaşımla bakıldığında Tanzimat dönemi romanlarında yabancılaşmanın güçsüzlük, anlamsızlık ve normsuzluk örneklerine rastlansa da modernleşmeyle bağlantılı olarak toplumsal ve kültürel yabancılaşma daha yoğun işlenmiştir.¹⁹

Bilhassa Tanzimat romanının dönemin edebiyat anlayışının paralelinde doğrudan hayatı hedef alması, bu hayatı ve insanı değiştirme niyetinde olması, romanı bir medenileştirme vasıtası ve kahramanını da örnek alınması gereken bir insan pozisyonuna sokar.

Tanzimat döneminde "sentez" düşüncesinin bir modernleşme daha doğrusu mutlak bir Batılılaşma politikası kabul edilmesine bağlı olarak romanlarda olumlu anlamdaki kahraman bu fikrin etrafında teşekkül ettirilir; geleneğe bağlı bir hayatın temsilcisi ön plana çıkarılmaksızın sentez anlayışının dışında kalanlar yerilir ve hatta komik durumlarda gösterilerek küçük düşürülürler. Gerek moderneleşmenin prototipi sentez kahraman ve gerek yanlış Batılılaşma örneği alafranga kahraman, yazarlarının fikirleri doğrultusunda modernleşmenin doğru veya yanlış modellerini sunarlar aynı zamanda bir yabancılaşmayı da yaşarlar. Yani yabancılaşma, bazı kahramanlarda olumlu, bazılarında ise olumsuz bir modernleşme tarzı olarak karşımıza çıkar.

Toplumumuzda modernleşme, iç dinamiklerin harekete getirdiği bir gelişmeler zinciri olmayıp dışarıdan alınan ve yukarıdan aşağıya doğru bir seyir takip eden vakıa olduğundan olumlu anlamda romanda yer alsa dahi iyi bir modernleşme örneği kahraman, aynı zamanda yabancılaşmaya da uğramış bir kahramandır. Bu açıdan yaklaşıldığında, Tanzimat romanında sentez tiplerden alafranga tiplere kadar modernleşme tarzı olarak yabancılaşmanın çeşitli görünümlerine rastlamaktayız.

Burada esas olan sosyal ve kültürel anlamda zaten var olan tutum, değer ve davranışlara ya yeni ve farklı olanların eklenmesi ya da bütünüyle eski olduğu düşünülenlerin yerine Batı kaynaklı olanlarının ikame edilmesidir. Bütün bunların arka planında dinî, ahlakî, sosyal, ekonomik vs. kaynaklı bir epistemolojinin bulunduğu bir gerçektir. Zira Ortaçağ sonrasında Batı dünyası insan merkezli bir anlayışı yerleştirmiş ve buna karşılık Türk-Müslüman toplumu ilâhî merkezli bir algı kalıbı etrafında şekillenmiştir. Tanzimat romanında

¹⁸ M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, İstanbul 1999, s. 11-17.

¹⁹ Ancak buradaki yabancılaşmanın, Yakup Kadri'nin Yaban romanındaki gibi bir problem olmayıp yazarlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülen modernleşmenin bir dinamiği şeklinde algılandığı belirtilmelidir.

bu farklı epistemolojilerin aynı fert zihninde bir sentez çerçevesinde birleştirilmek istenmesi, sentez kahramanı kısmen kendisine ve içinden çıktığı geleneğe bağlı topluma yabancılaştırır. Tanpınar'ın bu dönemin bir özelliği olarak ifade ettiği düalite, bir tarafıyla geleneğe, kendi toplumuna bağlı oluş, diğer tarafıyla ise yabancılaşmış olmaktan; yani bir tarafıyla ilâhî merkezli olan, diğer tarafıyla insan merkezli olmaya çalışan bir algı kalıbına dayanmaktan kaynaklanır.²⁰ Tanzimat romanında daha ileri bir yabancılaşma örneği olan alafranga kahraman ise bütünüyle toplum dışına itilir ve bunlar yabancılaşmanın psikolojik boyutu olarak sunulan normsuzluk, güçsüzlük, anlamsızlık²¹ gibi özelliklerini de sergilemeye başlarlar.

Tanzimat romanında gelenekçi bir hayatın temsilcisi durumundaki insan tipinin birinci derecedeki bir kahraman kimliğiyle yer almadığı görülür. Bu, yazarlarca da kabul edilen bilinçli bir değerler değişiminin ifadesidir. Diğer taraftan çoğunlukla babalarını erken yaşlarda kaybetmiş ana kahramanlar, patriarkal bir çizginin dışına rahatlıkla çıkabilmenin fırsatını bularak yabancılaşmaya daha açık bir hâle getirilirler.

Ahmet Midhat Efendi'nin Felâton Bey'le Râkım Efendi romanının baş kahramanları Râkım ve Felâton'da sembolleşen yeni dünyanın insan tipleri, Ahmet Midhat Efendi'nin Felâton Bey'le Râkım Efendi'sinin yanı sıra Paris'te Bir Türk, Karnaval, Vah, Acaib-i Alem, Müşâhedât, Bahtiyarlık, Ahmet Metin ve Şirzad, Taaffüf, Mesail-i Muğlaka, Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, Jön Türk, vs eserlerinde; Mizancı Murad'ın Turfanda mı Turfa mı?; Hüseyin Rahmi'nin İffet, Şipsevdi ve Şık gibi romanlarında; Şemsettin Samî'nin Ta'aşşuk-ı Talat ve Fitnat; Nâmık Kemal'in İntibah; Recizade Mahmut Ekrem'in Araba Sevdası romanlarında yazarlar tarafından ister olumlu, ister olumsuz bir modernleşmenin örneği olarak sunulurlar, ana kahramanın açık bir şekilde çeşitli derecelerde yabancılaşmaya uğratıldığını görürüz.

Tanzimat yazarları, modernleşmenin bir Batı dilini öğrenmeyi gerektirdiğini düşündüklerinden ister sentez olsun ve ister alafranga olsun roman kahramanları bilhassa Fransızca'ya ve Fransız edebiyatına yakınlık duyarlar.²²

20 Nitekim Tanzimat romanında dinî öğelerin geçiştirildiği; dine karşı bir ön yargı görülmesi de birinci derecedeki kahramanların bu konuda sessiz kaldıkları dikkat çekicidir. (Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)* (çev. Tomris Uyar), İstanbul 1984, s. 117-118).

21 Pek çok araştırmacı, yabancılaşmanın bu özelliklerinin eğitim eksikliğinden ve aidiyet duygusunun zayıflığından kaynaklandığından bahsederler. (bk. Barlas Tolun, *age.*, s. 127, 133). Tanzimat romanında alafranga kahramanların da en belirgin özelliğinin eğitim eksikliği olduğu vurgulanır.

22 Necat Birinci, "Ahmet Mithat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşâhedât", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 9, nr. 2, s. 57; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, İstanbul 1989, s. 300-301.

Ahmet Midhat Efendi'nin sentez fikrini kuvvetle işlediği romanlarından biri de tekniği itibarıyla dönemi için önemli bir yenilik olan Müşâhedat'tır. Romanın önde gelen kahramanlarından Siranuş, balolara katılır, yabancı erkeklerle konuşur; Türk

Özel yabancı hocalardan ders almışlardır veya eğitimlerine ya İstanbul'daki Avrupaî okullarda ya da Avrupa'da devam etmişlerdir. Ancak burada sentez tipler dışında kalanların uğradıkları yabancılaşma aşırı bulunmuş, eksik eğitimlerinden kaynaklanan Batılı kültür ve hayata dair yarım yamalak bilgileri, görgüleri sık sık yerilmiştir.

Sentez tiplerin ağırbaşlılık, efendilik, şahsiyetini muhafaza gibi özellikleri onları Doğu'ya bağlarken çalışmak, para kazanmak, ilerlemek, aydınlanmak, Batılı bilim ve teknolojiye sahip bir salon adamı olmak isteyen tarafları, bu kahramanlara yeni birer değer olarak yüklenir ve toplum karşısına ılımlı bir yabancılaşmayı öneren prototip kimlikleriyle çıkarılırlar.²³

Mesela Ahmet Midhat Efendi'nin Felâton Bey'le Râkım Efendi'sindeki Râkım'da şekillenmiş olan sentez tip, İslâmî bilimleri öğrenmiş, Doğu kültürünün klâsiklerini okumuş olmanın yanı sıra, Fransızca, kimya, anatomi, coğrafya, tarih, Batı edebiyatı²⁴ gibi Avrupa kaynaklı bilgi alanlarına da vakıf bir kahraman iken uyumsuzluğu, yetersizliği ve normsuzluğu ile dikkat çeken Felâton'da birleşen alafranga tip, Batılı olmayı çok sık giyinmek, Beyoğlu'nda eğlenip gösteriş yapmak olarak anlayan züppe, müsrif ve tembel bir kimsedir. Bunlar Avrupa kültürünü yeter derecede bilmedikleri gibi kendi kültürlerinden de uzaklaşmışlardır. Fransızca konuşmaya, Avrupa'da yaşamaya meraklıdır. "Şık ve centilmen" geçinirler, Türkçe'yi pek bilmemekle övünürler.²⁵

Bu tarzdaki yabancılaşmanın ilk örneğini ilk yerli romanımız kabul edilen Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'taki Talat'ta buluruz. Normsuzluk diyebileceğimiz bir yabancılaşmayı yaşayan Talat, davranışlarıyla içinde bulunduğu toplumun

romancılarının yanında Batılı eserlere de vakıftır. Halbuki Novart ve Agavni, ileri derecedeki bir yabancılaşmanın örneğidirler. (Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedat*, (hzl. Osman Gündüz), Ankara 1997, s. VIII-IX).

23 Millî ve dinî tarafları ağır basan Mizancı Murad'ın *Turfanda mı, Turfa mı?* romanında da ana kahramanlar Mansur ve Zehra'da bu ılımlı yabancılaşmayı görmek mümkündür. (Mizancı Murad, *Turfanda mı, Turfa mı?* (hzl. Birol Emil), İstanbul 1980, s. XXVII-XXVIII.) Mansur, bir Fransız'dan Fransızca öğrenmiş, Fransa'da tıp tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey- Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.

Mizancı Murad'ın Mansur'undan daha ileri derecede -olumlu anlamdaki - bir yabancılaşmayı taşıyan Ahmet Midhat Efendi'nin çizdiği sentezci tip daha sıklıkla karşımıza çıkar. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da bu tipin devam ettiğini görürüz. İffet ve Latif (*İffet*) ile Razi Efendi (*Şık*), Râkım Efendi çizgisini takip ederler. Mesela İffet romanının genç kız kahramanı İffet, özel hocalardan ders almış; Fransızca, Arapça, Farsça öğrenmiş; Hugo'yu, Musset'yi, Lamartin'i okumuştur. (Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul 1987, s. 32-35.)

24 Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ve Râkım Efendi*, (hzl. M. Emin Açar) İstanbul 1994), s. 10-11. Bu konu için ayrıca bk. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-2*, İstanbul 1987, s. 100; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*, 4. bsk., İstanbul 1991, s. 40. Burada Doğu kanadının ilâhî kaynaklı olduğuna, Batı kanadının ise pozitif bir bilgiye dayandığına dikkat edilmelidir.

25 Orhan Okay, *age.*, s. 306, 394.

örf ve adetleri hiçe sayar, hatta kadın kılığına bile girer. Bu yeni tipin modaları ve alafrangalıkları, romanda geleneğe bağlı hayata mensup Hacı Baba tarafından ahlâka aykırı bulunur.²⁶ Bu tip kuvvetli çizgilerle olmasa da Namık Kemal'in *İntibah*'ında²⁷ devam eder. Asıl tenezzüh yerleri ise yine Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâton Bey*'le Râkım Efendi'si ile Rezaizâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*'dır. Ahmet Midhat Efendi, romanın başında *Felâton*'u, eğitimindeki yarım yamalaklık, görüntü ve gösteriş merakıyla tanıtır. *Felâton* Bey, bir taraftan rüştiyeye devam ederken bir taraftan da Fransızca dersler alır. Fakat esaslı bir eğitim alamadığı için bu onda sadece gösterişe dayalı bir bilgiye, davranışa velhasıl normsuzluğa, uyumsuzluğa döner.²⁸ Romanın kahramanı Bihruz, vezirlik ve valilik de yapmış olan bir Osmanlı paşasının oğludur. Babasının görev yerlerinin değişmesi sebebiyle doğru dürüst bir eğitim alamamış; bir süre İstanbul'da rüştiyeye devam etmişse de bitirmeden okuldan alınmış; Arapça, Farsça, Fransızca öğrensin diye özel hocalar tutulmuş; fakat akli başka yerlerde olduğundan şımarık ve cahil yetişmiştir. "Araba kullanmak", "alafanga beylerin hepsinden daha süslü gezmek", "berberler, kunduracılar, terziler, garsonlarla Fransızca konuşmak" en büyük üç merakıdır. Bihruz, romanın başında alafrangalığı, akılsızlığı, cahilliği, gösterişçiliği, müsrif ve sık sık gülünç durumlara düşmesiyle *Felâton* Bey'i hatırlatır. Bilhassa onun aşk anlayışı ile alay edilir. Bihruz'un yaşamak istediği aşk, kaynağını Fransız romanlarından alır. O, bu romanlardaki kahramanlara hayrandır. Okuduğu Paul ve Virjin, Kamelyalı Kadın, Ihlamlar Altında gibi eserlerin etkisinde kalarak bu romanlardaki aşkı yaşamak, anlatılan hayatı taklit etmek ister.²⁹

Felâton ve Bihruz'un uğramış olduğu yabancılaşmayı, Hüseyin Rahmi'nin *Şık* ve *Şıpsıvdi* romanlarında da çok güçlü bir şekilde işlediğini görebiliriz. Hüseyin Rahmi, bu tipi *Şıpsıvdi* romanında üçe ayırır: Yazara göre bunlardan birincisi, zengin bir aileden gelip çocukluğunda Fransızca öğrenmiş, Avrupa'da bulunmuş orta derecede salon adamlarıdır ki bazıları fasih Fransızca konuşur, ata biner, kumarda maharet gösterirler. Bunlar ülkemize şıklık, kumar, dans, "natıka-perdazlık" gibi salon hünerleri dışında birşey getirmemişlerdir. İkinci tip alafrangalar, bir Avrupalı kadınla Beyoğlu'nda yaşayan yarı levantenlerdir. Bunlar, bir tarafı Avrupalı, bir tarafı Osmanlı iki yüzlü kumaş gibidirler. Üçüncü tip alafrangalar ise, alafrangalığın uçlarında yaşayan redingotlu, dar pantolonlu, sivri potinli, zarif şemsiyeli olanlardır.

26 Şemseddin Sâmî, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, (hzl. M. Emin Ağar) İstanbul 1990, s. 35-36; Ayrıca bk. Mehmet Kaplan, "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat", *age.*, s. 74-86.

27 Ali Bey'in alafanga tavırları ve bir mirasyedi oluşu daha romanın başlarında okuyucunun dikkatlerine sunulur. (Namık Kemal, *İntibah*, (hzl. Yakup Çelik), Ankara 1997, s. 9-10.)

28 Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ve Râkım Efendi*, *age.*, s. 2-6.

29 Rezaizâde Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, (hzl. Hüseyin Alacatlı), Ankara 1997, s. 9-10.

Romanın kahramanı Pehlevizade Meftun Bey, eğitim için uzun müddet Paris'te kalan, birşey öğrenmeden geri dönüp Erenköy'deki köşkünde alafranga hayat sürmek isteyen bir züppedir. Paris'ten dönüşünün ardından, ev hayatını her yönüyle Fransız usulüne göre düzenlemeye kalkar. Fikren hoppa, derme çatma bilgi sahibi, dirayetsiz, tavırları hep taklit, sahte; sık sık sözleri arasına Fransızca kelimeler katan, ait olduğu toplumun gelenekleşmiş hayatının her şekline karşı çıkan, tek gayesi alafrangalık olan dejenere birisidir.

Meftun Bey, içinde bulunduğu toplumu, ailesinden başlayarak kendisinin modernleşme anlayışı doğrultusunda değiştirmek ister. Elindeki Fransız adab-ı muâşeret kitabına göre işe ev halkından başlayarak Mösyö Makferlan ve Madam Şehim başkanlığında kurulan "Şark Akademyası" ile alafrangalığı bütün Şark'a yaymaya kalkar.³⁰

A. Hamdi Tanpınar, Yeni Türk Edebiyatı'nın bir medeniyet kriziyle başladığını söyler. Farklı kültürlerin birbirlerini etkilemeleri, kendiliğinden ve toplumun alt tabakalarından yukarıya doğru olması durumunda tabiidir. Halbuki bu durum Tanzimat döneminde tam tersi bir şekilde gerçekleşmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Tanzimat dönemi romanlarında, doğru olduğu düşünülen ya da yanlışlığı vurgulanan modernleşme simgesi kahramanlar öne çıkarılır. Geleneğe bütün yönleriyle bağlı tipler ise arka planda bırakılır. Dolayısıyla bunlardan sentez tiplere, onlardan da alafrangalara uzanan derece derece bir yabancılaşma, modernleşmenin Tanzimat romanındaki çizgisi olarak karşımıza çıkar.

Toplum bilincinin oluşum süreci ile, bu süreçte ortaya çıkan kültürel ürünler arasında sıkı bir ilişki vardır. Doğu'yu ve Batı'yı kültürel içerik bakımından ayırmamızın sebebi, toplum bilinçlerinin ortaya koydukları ürünlerin özde farklılıklarına dayanır. Söz konusu ettiğimiz yabancılaşma, bu ürünlerin ya da farklı toplum fertlerinin birbirlerine karşı olan durumlarıdır. Yani bunlardan her biri ötekine göre "diğer"dir, "öteki"dir, "yabancı" olandır. Bu yüzden, diğerinin tarihî bir süreç içerisinde ortaya koyduğu ürünü benimsemek de "ötekileşmek", "başkalaşmak", "yabancılaşmak"tır.

Tanzimat döneminde modernleşmenin bu tarzda algılanışı, romanlardaki sentez tiplerde sosyal ve kültürel yabancılaşmayı, alafranga tiplerde ise normsuzluk, güçsüzlük, uyumsuzluk diye bilinen yabancılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Roman yazarları, yabancılaşmanın bir tarafı anomiye varan normsuzluk, uyumsuzluk, güçsüzlük içeriğini reddetmiş, sosyal ve kültürel alanlarla ilgili olanına ise sıcak bakmışlardır.

30 (Şevket Toker, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler*, İzmir-1990, s. 83-84; Önder Göçgün, *age.*, s. 156, 162-163; Berna Moran, "Şıpsevdi", *age.*, s. 107.

Kaynaklar

- Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ve Râkım Efendi*, (hzl. M.Emin Ağar) İstanbul 1994.
- Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedat*, (hzl. Osman Gündüz), Ankara 1997.
- ANDI, M. Fatih, *Roman ve Hayat*, İstanbul 1999.
- BAYHAN, Vehbi, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, KTB. Yay., Ankara 1997.
- BİRİNCİ, Necat, "Ahmet Mithat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşâhedât", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 9, nr. 2.
- DEMİRER, Temel - Sibel Özbudun, *Yabancılaşma*, Ankara 1999.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji*, 7. bs., İstanbul 1978.
- EMİL, Birol, *Mizancı Murad Bey- Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.
- ERKAL, Mustafa, *Sosyoloji Konferansları-20. Kitap*, İstanbul 1984.
- ESİN, Pars, *İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara 1982.
- FİNN, Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)* (çev. Tomris Uyar), İstanbul 1984.
- GÖÇGÜN, Önder, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, İstanbul 1987.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-2*, İstanbul 1987.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-III -Tip Tahlilleri-*, İstanbul 1985.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm, Demokrasi*, İstanbul 1990.
- MARCUSE, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, (çev. A. Yordamlı), İstanbul 1986.
- MİZANCI Murad, *Turfanda mı, Turfa mı?* (hzl. Birol Emil), İstanbul 1980.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*, 4. bs., İstanbul 1991.
- NAMIK Kemal, *İntibah*, (hzl. Yakup Çelik), Ankara 1997.
- OKAY, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, İstanbul 1989.
- PAPPENHEİM, Fritz, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, (çev. Salih Ak), Ankara 2002.
- Recazade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, (hzl. Hüseyin Alacatlı), Ankara 1997.
- SMITH, Anthony D., *Toplumsal Değişme Anlayışı*, (çev. Ülgen Oskay), İzmir 1988.
- ŞEMSEDDİN Samî, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, (hzl. M.Emin Ağar) İstanbul 1990.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1985.
- TOKER, Şevket, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler*, İzmir 1990.
- TOLAN, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara 1981.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1972.
- YENİÇERİ, Özcan, *Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar*, Ankara 1997.